

BABITS MIHÁLY ÉS A HÁBORÚ

„Az én életemben a legnagyobb fordulópont a háború volt”

Ahadüzenet napján, 1914. július 28-án Babits otthon volt Szekszárdon. Délben érkezett Budapestről, írta 1939-ben a *Curriculum vitae*-ben, útközben a vonaton egy francia könyvet olvasott „bizonyos rejtelmes fizikai tünetenyekről, melyek esetleges kozmikus befolyások”-kal megváltoztathatják „planétánk életét [...] Ebéd után hirtelen elborult – folytatódik a leírás –, szinte egészen sötét lett, mint itélet napján, a fák derékban megcsavarodtak, az udvar közepén hatalmas portölcsér emelkedett, s az emeletről egy ablaktábla csörömpölve zuhant a pázsitra. A kapu fölött magától csöngött a drótcseggő. Minden olyan volt, mintha csakugyan valami kozmikus erő ragadta volna meg a világot, s az elemek harcával jelentené be, hogy ezentúl minden másképp lesz, mint eddig volt [...] Másnap izgatott csoportok gyűltek az utcákon, mindenki a jövőt találgatta, a katonasorban lévők már bevonulásra készülődtek, a türelmetlenek a vasúthoz gyalogoltak ki újságért. A vonat valószínűtlenül késett.”

Július 28-a minden kortárs emlékezetében eképp idéződött. Ady Endre 1917. februári versében, az *Emlékezés egy nyár-éjszakára* címűben rendkívüli természeti jelenségeket kapcsolt e naphoz, testvére,

Ady Lajos az aratást odahagyó, a legközelebbi vasútállomás felé igyekvő „mámoros” katonakorú legényekről írt, az Aradon időző Komjáthy Aladár a költőnek címzett levelében „tüntető lelkes tömeg”-ről, az „óriási tömegű katoná”-ról szolt. Ez a hangulat jellemezte Európa nagy részét. A háború első heiteiben, olvasható Stefan Zweig *Búcsú a tegnaptól* című könyvében, „a legjobb szándékú embereket is áthatotta a vérgőz”, sokan „hirtelen meghazafiasodtak”, a „patriotizmusból irredentizmus lett”. A költők és alkalmi poéták is megszólaltak. Julius But német kritikus „számítása szerint” 1914 szeptemberében már „másfél millióra ment a német háborús versek száma”, 1916-ra, a Gyulai Ágost által szerkesztett *Háborús antológia* előszavában olvasható ez a szám is, már mintegy tízezer „háborús vers” született Magyarországon.

Az események megosztották a Nyugat táborát is. A folyóirat kettős, augusztus 16. – szeptember 1-jei számában Ignotus a *Háború* című cikkben a magyarságra veszélyes „szerb, román vagy orosz” „fenyegetés”-re gondolva leírta: ez az Osztrák-Magyar Birodalom „népeinek háborúja”. Babits másként vélekedett. Ugyanebben a lapszámban *Gyermekek és háború* című írásában kétségbeesett rettenetét foglalta szavakba a „lelkes döbbenetű tömeg” láttán. Ebben a hónapban az első, áldozatokról szóló hadijelentés nyomán *Fiatal katona* címmel verset írt. Egy pécsi műintézet felkérésére októberben megírta ima-parafrázisát, a *Miatyánkot*, a „harcokban, bűnökben, szennyekben” vergődő „árva világ” Istenhez könyörgését. Ezenközben már személyesen is érintette a háború. Testvére, Babits István, várva a behívót,

1914 őszén nem folytatta jogi tanulmányait, szeptemberben megjelent a sorozáson, 1915 elején bevonult Kaposvárra, innen hamarosan a csehországi Reichenbergbe vitték ezredét, majd a keleti hadszíntérre vezényelték (ahol 1916 nyarán a Bruszilov-offenzívában hadifogságba esett, a berezovkai hadifogolytáborba került, majd Japánt megjárva, hosszú tengeri úton érkezett haza 1920-ban). Szekszárdra ugyanekkor eljutott a híre (vagy álhíre) annak, hogy a költő „nemzetőrnek készül”. Ebből nem lett semmi, a háborús helyzetre tekintettel azonban Babits a tisztviselőtelepi gimnáziumban lemondott a neki megítélt egyéves alkotói szabadságról, s részt vállalt a hadba vonult tanárok óráinak ellátásában is, heti 17 és 18 órában tanított magyar nyelv és irodalmat, latint, görögöt, görögpótlót és történelmet.

Babits 1915 tavaszától teoretikus problémaként és praktikus kényszerként is megélte a háborút.

1915 augusztusában, a harctérre érkezése utáni harmadik napon hősi halált halt Békássy Ferencről szóló írásában, a *B. F. huszárönkéntes: elesett az északi harctéren, 1915. június* című cikkében elutasítja a háborút mint „nem természetes küzdelm”-et, mely nem „az erős túlélését, a faj kiválasztódását és javulását”, hanem „a legkiválóbb elem” pusztulását idézi elő. 1917-ben, *Ágoston*-esszéjében a harcot „anti-intellektuális élet”-nek mondja, a *Leibniz mint hazafi* című írásában „a nemzeteken felülálló, igazságos és mindent egyformán megértő” „Rend”-ért emelt szót. 1918. január 19-én a Nyugatban, *A veszedelmes világnézet* című esszéjében ismételten az antiintellektualizmus következményének írta a háborút. 1918-ban pedig egy egész kis könyvet szentelt a bé-

kegondolatnak. Az Új Magyarország Részvénytársaság kérésére lefordította Kant művét, *Az örök békét*, a tőle különben távol álló jogi és etikai munkát. Egy tanulmánnyal egészítette ki a szöveget, melyet aztán *Kant és Az örök béke* címmel külön is megjelentetett a Nyugatban; a könyvhöz jegyzeteket és a békemozgalom irodalmának áttekintését is hozzákapcsolta.

Babits a „hétköznapiakban” még erőteljesebben érzékelhette a háború következményeit. 1915. augusztus 16-án a Nyugatban megjelent a *Játszottam a kezével* című verse. Ezért az alkotásért, melynek záró három sorában a kedveséről szólva leírja: „nagyobb örömmel ontanám / kis ujjáért a csobogó vért, / mint száz királyért, lobogóért!”, Rákosi Jenő, aki a *Pokol* fordításpéldányát emlegetett szeretettel köszönte meg 1912-ben, Dunántúli álnéven éles támadást intézett a szerző ellen a Budapesti Hírlapban 1915. október 20-án. November 5-én és 6-án a tisztviselőtelepi gimnázium hét tanárának kérésére „rendkívüli tanácskozás”-t tartottak, melyben felkérték Babitsot, hogy „a tanártestület becsületének, jó hírnevének” érdekében „ez ügyben nyilatkozatot tegyen”. A *Külügy-Hadügy* című újság november 14-én, a Magyar Kultúra november 20-án már keményebben beszélt. Az első, a csatatereken vérző katonákkal szembeállítja az itthon lézengő „kettőhárom nyomorult, magyarul dadogó, de az isten tudja, hogy micsoda szerzet”-et, kilátásba helyezve azok megbüntetését, „akik kényelmesen odújukban így becsülik” a katonák vére-hullását. A második lapban az ostoba magyarokat, Adyt, Babitsot, Móriczot kihasználó nem-magyarokról és „a »nyuga-

Babits Mihály és Ady Endre (1917)

tosok» néven ismert anarchista tanyá"-n „a nemzetölés céltudatos kitervezőinek vak eszközévé” vált Babitsról lehetett olvasni.

A költő elleni hisztéria eredménye hamar megmutatkozott. 1915 decemberében a Petőfi Társaság Herczeg Ferenc elnökletével, Ferenczi Zoltán és Endrődi Sándor alelnökletével és a főtítkár, Várady Antal irányításával megtartott „évi tagválasztó gyűlésé”-n a jelen lévő 28 rendes tag Gyóni Gézát, Móra Ferencet és Malonyay Dezsőt választotta be a Társaságban, 16, 18 és 17 szavazattal. A legkevesebb szavazatot Juhász Gyula, Krüzsey Erzsike és Babits Mihály kapta. Nekik négy, három és két voks jutott. 1916 januárjában Babits munkavégzését felfüggesztették a tisztviselőtelepi gimnáziumban, s szolgálatételre a Budapestvidéki Tankerületi Főigazgatóságra rendelték. A háború szenvedéseit egyre mélyeb-

ben megélő költő, aki – Szilasi Vilmos emlékezete szerint – ekkortájt gyakran társaságban is feljajdult, s előfordult, hogy az utcán „fékezhetetlen indulat fogta el, és kiáltva figyelmeztette az embereket a rémségekre, melyek körülöttük lejátszódtak”, pár napig járt csak be a Főigazgatóságra. Az irodalomtörténész főigazgató, az akadémikus Badics Ferenc jóindulatú segítsége folytán februárban és márciusban mentesült a munkavégzés alól. A világból azonban nem hátrált ki. Március 26-án a Zeneakadémián, a Nyugat-matinén olvasta fel a *Húsvét előtt* című versét. Az eseményt az első világháborúban gyalogos csapattiszt, az 1915-ben súlyosan megsebesült költő, író, újságíró Szentimrei Jenő emlékezete így őrizte meg: „Keskeny arcélű, olajossárga bőrű, fekete nézésű, hajú és szemű sovány ember szaladt ki az emelvényre. Még szemüvegének kerete is fekete volt. Nem középre, hol a felolvasó asztalka állott, hanem azon is túl, jobbra előre, egészen előre. Mintha valahonnan riadtan menekült volna a publikum elé, ahol ismét ellenséges tekintetekkel találta magát szemközt [...] Hang hördült belőle. Mintha idegenné lett volna ez a hang, nem az övé. Talán a vers címét sem olvasta, egyenesen belevágott:

»Ha kiszakad ajkam, akkor is...«

Megjelenésnek, hangnak, költeménynek együtt olyan volt a hatása, mintha ott, abban a helyben, abban a minutumban találták volna meg egymást [...]

Nagy pillanat volt [...] Mindenkinek éreznie kellett a teremben, hogy most, ebben a percben és ezen a helyen történt valami. Verbum caro factum est. Az ige szemünk láttára, fülünk hallatára testté lőn. Teté lőn.”

A háborús helyzet intenzív átélésén, az expresszionista költők szenvedésben-osztozás közös gondolatán túl e vers mögött ott van az orosz hadszíntérről érkezett levelek tapasztalata is. Babits István 1916. május 17-én például a támadás előtti állapotról írt, a harctérre boruló „óriási csendesség”-ről, a szívén erőt vevő „különös fájdalom”-ról, „a Halál végtelen birodalmá”-ról, amiből, nem tudható, hazakerül-e még; június 27-én a szekszárdi jó barát, Kovács László a pergőtűzről szólt, a gránátról, mely „összetépte” tisztiszolgáját, akit „vértől lucskosan”, hordágyon vittek el mellette; Babits István június 28-án és július 24-én az orosz áttörésről számolt be, nem sokkal hadifogságba kerülése előtt, a Bruszlov-offenzíváról, a támadást bevezető pergőtűzről, ami „egyszerűen borzasztó volt”, meg arról, hogy „a Halál országában” miként hatalmasodik el mindenkin a „sors felett való keserűség; a másokéra való irigység; lemondás-beletörődés; az életnek, mint létező legfőbb jónak a felismerése”; ezt az ítéletet erősítették Moholy-Nagy László rövid szövegű, rajzolt levelezőlapjai is. 1916 végén az orosz hadsereg áttörte az uzsoki, vereckei, beszehidi, toronyai és körösmezei hágókat, az ezereztendő határokat. A győzelemben csak az elvakultak hittek. A „józanabbak tudták, ha megússzuk is – írta Várkonyi Nándor –, Magyarország nem kerül ki épen a háborúból”.

Babits 1916 áprilisától 1917. január–februárig nem írt verset. 1917 februárjában írta meg a *Fortissimót*. Az anyák sírását, a férfiak káromlását, a „drága fiúk” pusztulását közömbösen szemlélő Isten képét felvillantó vers miatt elkobozták a Nyugat 1917.

március 1-jei számát. A költőt még aznap a „közbotrány okozására alkalmasnak” mutakozó vers miatt végzésben értesítették a lappéldányok lefoglalásáról, március 6-án pedig a budapesti királyi büntető törvényszék vádtanácsa nem nyilvános tárgyaláson tárgyalta az ügyet. Március és április az ügyvédi folyamodvány és Babits védekező iratának elkészítésével, egy esetleges újabb tárgyalásra való felkészüléssel és hírlapi támadásokkal telt el. Az a Burján Károly, aki a Magyar Kultúrában 1915. november 20-án a *Játszottam a kezével* című vers miatt már megtámadta Babitsot, a *Fortissimót* egyszerű „káromkodás”-nak mondta, az Élet újságírója 1917. március 11-én meg „férges almá”-hoz hasonlította a költeményt.

A *Fortissimo*-ügy elmarasztalás nélküli megszüntetésére-lezárására, dr. Váry Albert sajtóügyész jóindulatú segítségével, 1917. augusztus elején került sor.

*

Babits ekkor már a Reviczky utcában lakott, s a Munkácsy Mihály utcában működő VI. kerületi főgimnázium tanára volt.

1916 júniusában költözött a Reviczky utca 7. számú ház harmadik emeleti, háromszobás lakásába. A Kálvin tér közelében lévő kis utca Budapest „szolid”, de „arisztokratikus” része volt. Grófi paloták voltak erre, meg a francia követség és a Sacre Coeur leánygimnáziuma, üzlet nem volt itt (mondta a költő 1926 decemberében a Pesti Napló riporterének). Széles, rózsaszínű kőlépcsőkön kellett felmenni a lakásba. „Az előszoba sötét és hosszú volt – írta Sárközi György –, végéből nyílt a nagy szoba, olyan

szalon és ebédlő együtt; jobbra a hálószoza, balra a könyvtárszoza [...] A nagy szobában régimódi bútorok álltak [...] Itt lógtak a falon a kályha mellett, meg az íróasztal felett a régi családi képek [...] Itt lógott az anyai kanonok nagybátya képe is.”

Életének nehéz időszakában cserélt lakást a költő.

1916. március végén telt le a Budapestvidéki Tankerületi Főigazgatóságon a munkavégzés alóli mentessége. A főigazgató Badics Ferenc felterjesztésére a Vallás és Közoktatási Minisztérium előbb júliusig, majd pedig október 31-éig betegség címén szabadságot adott Babitsot. A költő a szabadságolási idő alatt mindenképpen szeretett volna biztos gimnáziumi állást szerezni magának. Barátai és tisztelői – talán Wolfner József folyóirat- és könyvkiadó, esetleg Ignotus vagy mások – újból a nagy befolyású Herczeg Ferenc segítségét kérték. Herczegnek a *Játszottam a kezével*-botrány idején sikerült elhárítani a költőt fenyegető miniszteri fegyelmi büntetést. Az Új Idők szerkesztője most is interveniált Babits ügyében, s az ő (meg esetleg Kornfeld Móric iparbáró) közbenjárására a minisztérium november 9-én kelt rendeletével „újból tanári szolgálatra” alkalmazta Babitsot, s szolgálatátelre a VI. kerületi főgimnáziumba osztotta be.

A költő nem sokáig maradt az intézet kötelékében. Végigtanította az 1916/1917. tanév hátralévő részét, elkezdte a következő tanévet is. 1918. február 27-étől május 26-áig betegszabadságra ment, júniusban irodai szolgálatot teljesített, szeptember 3-án pedig „hatósági orvosi bizonyítvánnyal felszerelt” iratban kérte ideiglenes nyugállományba helyezését. Kérését – tekintettel arra, hogy állami gim-

náziumokban rendes kinevezett tanárként leszolgált tíz évet – a minisztérium a 201812/18, XII. 3. számú leiratával teljesítette.

*

Az 1915–16 fordulóján a Nyugatban folytatásokban megjelent (majd 1916 februárjában hirtelen félbeszakadt) regény, a *Kártyavár* körül felcsapó érdeklődés, a *Recitativ* 1916-os fogadtatása, továbbá Oscar Wilde verseinek, Shakespeare *A vihar* című drámájának a fordítása, *A gólyakalifa* könyv alakban való közreadása, az *Irodalmi problémák* címmel publikált tanulmánykötet – melyről a Nyugat, a Vasárnapi Újság, a Magyar Figyelő mellett (1918-ban) a szaktudományi folyóiratok: az Irodalomtörténeti Közlemények, az Egyetemes Philológiai Közöny, az Irodalomtörténet, majd ismét az Egyetemes Philológiai Közöny hozott bírálatot (Király György, Zsigmond Ferenc, Horváth János és Kerényi Károly tollából) – arra készítette a Petőfi Társaságot, hogy az 1915-ös tagválasztó döntését felülvizsgálja. A tagok, talán Herczeg Ferenc kezdeményezésére, 1917 szeptemberében egymás közt köröztek egy „tagajánlási ív”-et Babits esetleges felvételéről. Ezen az iraton tizenkilencen jelezték előzetes támogatásukat, köztük (aláírási sorrendben) Herczeg Ferenc, Pakots József, Peterdi Andor, Palágyi Menyhért, Ábrányi Emil, Váradi Antal. Zempléni Árpád költő és műfordító, aki maga 1902-től volt a Társaság tagja, novemberben külön körlevélben próbálta felmérni, lehet-e számítani Babits (és Kosztolányi) esetében esetleg szélesebb támogatói körre is. Mindezek után a Petőfi Társaság közgyűlése 1917. december 15-én

– pontosan két évvel a korábbi elutasító határozat után – a rendes tagok sorába választotta Biró Lajos, Csathó Kálmán, Kosztolányi Dezső és Surányi Miklós mellett Babits Mihályt is.

A költő 1918. március 17-én verseiből tartott felolvasással foglalta el székét a Társaságban. Még ebben a hónapban beválasztották a „gróf Vigyázó-féle verspályázat bíráló bizottságába”. E bizottság április végi döntésének kihirdetése volt a nyári szünet előtti utolsó esemény. A Petőfi Társaság a következő ülését 1918 októberére tűzte ki.

*

1916-tól Babits kapcsolatba került a háború ellen szót emelni készülő szűkebb körével is.

A költő, aki 1914-től tiltakozott az értelmetlen öldöklés ellen versben, tanulmányban, esszében, nyilatkozatban, interjúban, fordításban, 1915-ben szembefordult azokkal is, akik az okkupációs béke, azaz a meghódított területek megtartásával megköndő békekötés hívei voltak. Feltételek nélküli, bármi áron megvalósuló békét kívánt, pontosan úgy, mint az 1915. szeptemberi zimmerwaldi konferencián részt vevő szociáldemokrata pártok képviselői. 1916 júniusától aztán már maga is kezdeményezett háborúellenes beszélgetéseket. A Reviczky utcai lakásban rendre találkozott Biró Lajos, Jászi Oszkár, Karinthy Frigyes, Lengyel Menyhért és Schöpflin Aladár. Schöpflin visszaemlékezése szerint hónapokig tanakodtak, miképp lehetne „valamivel hozzájárulni a háború befejezéséhez, új magyar szellemi légkör megteremtéséhez”. 1916 telén Babits egy másik körben is gondolkozott a háború elleni lehetsé-

ges fellépésről. Ekkor ismerte meg személyesen Szabó Ervint, a Fővárosi Könyvtár igazgatóját, aki 1911-ben szívesen látta volna a Fogarásról elkívánkozó költőt a Könyvtárban.

1916–1917 fordulójától vasárnaponként rendszerint Jászi Oszkáréknál találkoztak. Járt ide Dienes Pál, Dienes Valéria, Madzsar József, Madzsarné Jászi Aliz, azok tehát, akikkel Babits még a Tisztviselőtelepen cserélt eszmét. Csatlakozott ehhez a körhöz Balázs Béla, Lukács György és Gábor Andor. Szabó Ervin révén bekerült ebbe a társaságba a Fővárosi Könyvtár munkatársai közül Dienes László, Dienes Pál testvére, Kóhalmi Béla és Pikler Blanka, meg a Társadalomtudományok Szabad Iskolájának, a Galilei Körnek néhány képviselője, az 1915-ben Kassák Lajos szerkesztésében indult folyóirat, A Tett, majd az 1916-ban indított irodalmi és művészeti folyóirat, a MA több munkatársa. Ez a tágabb-szűkebb csoport, melyet Szabó Ervin személye kapcsol össze, nem képviselt azonos akaratot. A Galilei Körbe tartozók 1917 végén már a „közvetlen cselekvés” elvét hirdették, röplapokat készítettek és terjesztettek, béketüntetést szerveztek. Babits Mihály, Balázs Béla, Benedek Marcell, Jászi Oszkár, Lengyel Menyhért, Schöpflin Aladár, Szabó Ervin 1918 késő nyarán egy kiáltvány tervezetén dolgoztak. Ezzel a proklamációval, az Európa Lovagjai felhívással kívánták egyesíteni a még harcoló nemzetek „vezető szellemi emberei”-t. Egy „zártkörű, de felelősségteljes szövetség”-et akartak létrehozni, olyan egyesületet, melynek tagjai „mit sem törődve opportunistá szemponokkal [...] kötelesek az Európai Államszövetség megalakulásáért harcolni”.

Ezt a felhívást, melyet Babits Mihály, Jászi Oszkár és Szabó Ervin fogalmazott, s melyet Babits feljegyzése szerint huszonöt, Benedek Marcell emlékezete szerint százan írtak alá, 1918 szeptemberében kívánták közzétenni. Úgy gondolták, ezzel hozzájárulhatnak a háború befejezéséhez, az örök békét és az emberiség méltóbb jövőjét biztosító föderális rend kialakításához.

Magyar költő kilencszáztizennyolcban és kilencszáztizenkilencben

Az Osztrák–Magyar Monarchia 1918 szeptemberében a teljes fölbomlás előtt állt. Október 17-én a magyar parlamentben Tisza István miniszterelnök bejelentette a háború elvesztését. 24-én a katonatisztek impozáns tüntetést szerveztek Károlyi Mihály és a béke mellett. A rokonszenv-tüntetés napján befejeződtek a tárgyalások a szociáldemokrata párt, a Károlyi-párt és a radikális párt között, s ennek eredményeként a csehszlovák, délszláv, német-osztrák nemzeti tanácsok után megalakult a Magyar Nemzeti Tanács is. Október 30-án a Nemzeti Tanács felszólította a katonákat, hogy csatlakozzanak az új politikai hatalomhoz. A katonák, jelezve a proklamáció elfogadását, őszirózsát tűztek a sapkájukra.

Október 31-én törvényesen is győzött az új rend, miután Károlyi Mihály gróf, az ellenzék vezére a királytól megkapta a miniszterelnöki megbízást, s megalakította a maga polgári kormányát.

Babits személyes sorsa ezekben a lázas napokban új fordulatot vett. Szeptember elején, nyugdíjazási kérelmének elintézése közben, beteg lett. A hónap végét Szekszárdon töltötte. Október első napjaiban azonban már ismét Pesten volt. 13-án saját verseiből felolvasott a Petőfi Társaságban, 27-én pedig már fel